

BRÓDY SÁNDOR MÁSODIK NATURALISTA REGÉNYE*

B O R I I M R E

„A mi ezerszeszélyű művészemberünk” „bizarr kis chef d’oeuvre”-je, definiálja Bródy Sándor *Faust orvos* című kisregényét *A Hét* 1893-ban, a mű német nyelvű kiadása kapcsán. Péterfy Jenő pedig a magyar kiadásról szólott megjelenése évében, 1888-ban: „Faust orvos a szerzőnek második regénye; szigorúbban, nagyobb gonddal, tudatosabban szerkesztett s követelőbb stílusban is írott, mint az első; s minthogy erős becsvágy s a tehetségnek bizonyos látszatos merészsége is föl-föltűnik benne, magára vonja az olvasó figyelmét.” A kritikust is természetesen, aki azonban negatív előjelű ítéletét is sürgősen közli, mint tette Péterfy Jenő, elannyira, hogy a kései monográfus, Juhász Ferencné a *Faust orvos* rossz fogadtatásáról beszélhet.

Péterfy Jenő sem Bródy Sándor tehetségét vonta kétségbe, mondván, hogy „különben művében tehetség nyilatkozik”, de kárhoztatja választott irányát, s a módot, ahogy azt követi. A *Faust orvos* naturalista felfogásban készült regény: „szerzőnk a legmodernebb írói iskola növendéke, ki a francia regényekből vett benyomásokat magában földolgozva, Buda-Pestünkben már kelet Párizsát látja s annak, az egyes embereket nem tekintve, külön mystikus életet tulajdonít”. A fiatal író fő vétké az *utánzás*, méghozzá a nagymérvű, akkora, hogy szinte számot sem lehet adni róla. „Szerzőnk buzgalmas tanítvány, ki talán általánosabb elméleti képzettség híján, minden skepsis nélkül elfogadja a naturalizmus tanait s hisz bennök, mint a chinai mandarin abban a társadalmi küldetésben, melyet neki ruháján a gombok színe vagy száma biztosít.” A regény többi kritikusa is hasonlóan vélekedik, ahogyan Juhász Ferencné kritikai számbavétele érteni engedi. Az egyik kritikus az író „tiszttáztalan, zavaros, beteges” talentumát emlegeti, a másik a regény „nyers naturalizmusát” nehezményezi. Egy harmadik kritikus a *Faust orvos* megkésetttségét hangsúlyozza, mondván, hogy Franciaországban már kiment divatból a naturalizmus, s tud-

* Részlet a magyar naturalizmusról szóló, az idén megjelenő tanulmánykötetből

juk, a magyar kulturális élet is hallani vélte a lélekharang szavát, mikor a naturalizmus halálát hirdette. Az elmúlt húsz esztendő Bródy-irodalma is úgy értelmezi ezt a regényt, hogy az „nem cáfol rá a korabeli kritikára”, s hogy jelentősége csak az „irodalom folyamatában” van, ugyanis benne jelentkezik először a „kísérleti lélektan szemlélete” (Juhász Ferencné).

A tekintélyes Péterfy Jenő differenciája azonban Bródy Sándor regényének értelmezése kapcsán az íróval nem a naturalizmus megítélésében, hanem a magyar polgárosodás, Budapest városiasodása mértékének kérdésében volt. Amikor Bródynak azt veti szemére, hogy Budapesten „már kelet Párizsát látja”, mi több, annak „külön mystikus életet tulajdonít”, akkor arról is szó van, hogy Budapest még nem város, és tisztán a „francia regényekből vett benyomásoknak” kell tulajdonítani a fiatal író eme túlzását, mert városlátásának Péterfy Jenő szerint nincsenek valós alapjai. E nézetből kell azután következnie, hogy a magyar naturalizmusnak nincs igazi talaja, a magyar naturalista író ott lát várost, ahol az nincsen. Nyilvánvalóan az írónak, nem pedig tekintélyes kritikusanak volt igaza ebben a kérdésben. Mert mit mondott valójában Bródy? Az urbanizációról írói szemmel nyilatkozott:

„– Érdekes ez a Budapest. Mintha csak a kelet és nyugat tüzes vadházasságából kelt volna ki. Olyan színes, olyan különös s olyan tanulságos – nekünk, erkölcsök megfigyelőjének, idegek foldozójának. Más metropolisokban már az érzések kész betegségeivel állunk szemben, meglett, konkrét tényekkel. Itt azonban a fejlődő várossal együtt fejlődnek a bajok. Elragadó összehasonlításokra nyílik itt alkalom.”

És vizsgálódásokra is természetesen! Pszichológiai, fiziológiai és szociológiai elemzésekre, ténygyűjtésre egyaránt alkalom adódna, ha Bródy Sándor regényének hőse nemcsak felvetné a kérdéseket ebben a szélesebb társadalmi-antropológiai kontextusban, hanem megoldani is próbálná, mert abban az esetben a naturalista író feladatát végezné el:

„– Érdekes, de hát én azokat az egészségeseket is szeretném látni, akik közül a betegek kikerültek. Lássá, azt kellene egész pontosan tudnunk, hogyan keletkeznek a dolgok. Megfigyelni, hogy özönlik be az egészséges vidék friss folyama a főváros petyhüdt állóvizébe. Hogyan alakul át, miképp válik egyé. Az atya még patriarcha, a fiú már idegsorvadásos. Az anya még erős és energikus, mint egy férfi, a lánya az már meghalt csalódott szerelme miatt. Hol itt a fejlődés, az átmenet hol van – azt nem látom. Az emberek nem változhattak meg oly hirtelenül s itt mégis oly hirtelenül megváltoznak. Jöjjön, kövessük életök lázas útját. Rohanjunk a rohanók után... Tanulmányozzuk a bennszülötteket. Politikájuk, irodalmuk, de legfőképp szerelmük történetét, életét, összefüggését: mindama millió dologgal, amivel ezek összefüggnek. Vegye külön a nemeket, határolja el a nemzetiségeket, a fajokat, a különös rászokat, a vegyeseket, különös és a tucatembereket. Tessék fölláítani külön osztályt a

foglalkozásoknak... Azután az így előálló milliárd adathoz adja a helyi viszonyok különbségét, az alakuló világváros kikeresendő törvényét, aztán rendezte ezt az adathalmazt...

Ilyen módon nyer valami általános képet az egészről. Talán itt-ott egy-egy esetet meg is tud gyógyítani. De hogy kiismerje ezt az egész ideges, bolondos fővárost, a még idegesebb s bolondosabb Európa közepében, az – lehetetlen.”

Kétségtelenül a polgári létről van szó, amely a városban realizálódik. S Bródy egészében is meg akarja mutatni, nemcsak részleteiben, s mind biológiai foganatású jelképét, mind filozófiai ihletésű látképét készíti el. A jelképre az éjszakai Pest szemlélete ihleti, amikor a magasból tekint le rá az éjszaka kellős közepén. A Gellért-hegy „mint valami földön fekvő óriás kidüllesztett hasa”, a Duna pedig mint egy roppant kígyó terül el. „Szeme előtt vízszintes irányban a Duna világos sziona-alapú teste, teli idomtalan ezüstpikkelyekkel, melyek egyre változtatták alakjukat, inogtak, mozogtak, feltűntek, letűntek. Valami szertelen nagy ezüstpikkelyes állatot, milliószor nagyított boa-konstriktort csinált a világos, teliholdas nyári éjszaka a hatalmas folyamból. A félelmetesen szép állat egy másik élő, de alig-alig moccanó óriást kígyózott körül. A bal parti rész kolosszális tömegét, mely hangtalanul, némán, homályosan terült el a messzeségben.” A jelkép természetesen a tájkép szerves része, amelyben a mozgó-hunyorgó fénypontok az író és a festő szemének egyaránt új, friss látványt jelentettek. Az új nagyváros új fényei vibrálnak a szemek előtt, míg sötétebb tömegükkel ott vannak a valóságos erdők s a kéményerdők is – ennek az urbánus élménynek velejárójaként. Van azonban egy benyomás, amely azt sugallja, hogy ez a „tündérséges tájkép” nem valóság, csak „festett képek tömege”, amelyet a „tájfestők fejedelme, a legnagyobb Salvator Rosa, a holdas nyári éj” alkotott. Romantikus ez a tájkép, mi több, patetikus is, hiszen Salvator Rosa – mint a művészettörténet állítja – romantikus és patetikus tájképfestője volt a barokk piktúrának Nápolyban. Hogy „titokzatosságot” érzékel még az is, aki csak a „szerves életet látja”, természetes: a világ *rejtélyét* kell megfejteni a kontemplációra kész gondolkodásnak. És meg is fejt, amikor az életlátvány kétarcúságát felismeri.

Előbb egy Arany-reminiscencia következik:

„Leért a Gellérthez s a város alatt bontakozni kezdett a homályból. A világgosság is növekedőben. Valami hang üti meg fülét. Hajósok, halászok, alsó Duna-parti csapszékek összevegyült muzsikája: guzlicaszó, zongoraszó, csimpolyaszó egyben.”

A „helyi színek”, a lokális hangok is nélkülözhetetlenek: a látvány hitelességének a garanciáját adják, s mintegy az életközeg karakterét mutatják meg. A lét e tengerszintjéről indul tehát most a kontempláció az elvonatkozások irányába, hogy szó essék a *valódi* és az *áléletről*:

„Élet van itt a parton s most van az igazi élet lenni a városban. Ami nappal

sűrű, zajlik, zakatol az utcákon, a tereken, a hivatalokban s a bolthelyiségekben: az csak a színleges élet, a valódi ez itt. A nappali élet munkája, zaja, piszkossága és erényei mind ezért vannak, ezért a homályos, szerelmes, kéjes éjjelért.”

Megalapozott életértésre engednek következtetni a *Faust orvos* ilyen kitételei, s mintegy a tőkés világ jellegéből egyenesen következő elidegenedés sejtelméről vallanak. Bródy Sándor tehát az 1880-as években értette korának lelkét, s tudott azokról a társadalmi mechanizmusokról is, amelyek az embert és világot mozgatták akkor már Magyarországon is. Joggal tartja ezért, hogy a modern Budapest valóság, amiért azután a regényét is ennek markáns rajzával indítja. Bródyt érdeklik, izgatják a részletek, de a látvány tüzetes felmérését nem vállalva, erőteljes cselekvést jelentő igéket sorakoztat fel, amikor leír. A bevezető jelenetben az orvosi váróterem kitért ablakán át „heves, szemképráztató nyári nap rohant végig a szobákon”, „minden ragyogott”, a szemközti palota homokkőszobrai „szikráztak”, a sürgönydrótok az utcán „mintha ezüstös fénnel égnének”. S mert Bródy kedveli a kontrasztokat, a nyári lomhaságról is közöl megfigyelést: a ragyogást álmos homály váltja fel, az utcai forgalom moraja is „lusta”, hogy a diszsonanciát teherkocsi „kellemetlen csörömpölése”, talicskák „keserves nyikorgása” képezze, míg az igás szekerek kereke alatt „ideg-bántóan” nyög az olvadt aszfalt.

Az orvosi rendelő várótermében pedig ott vannak ennek a nagyvárosnak az áldozatai, és az orvosprofesszor pontosan ismeri az okozati viszonyt zsúfolt rendelő és a nagyvárossá növekvő Budapest között, mint ahogy egyenes az összefüggés a lélek megbetegedései és az urbanizáció mértéke között is. „Más metropolisokban már az érzések kész betegségeivel állunk szemben, meglett, konkrét tényekkel. Itt azonban a fejlődő várossal együtt fejlődnek a bajok. Elragadó összehasonlításokra nyílik itt alkalom.” Izgalmas munka vár a pesti orvosra, aki magát nemcsak az „idegek foldozójának”, hanem az „erkölcsök megfigyelőjének” is tartja. A feladatot az ideg orvos fogalmazza meg a *Faust orvos*ban, ezt végrehajtani azonban a naturalista írónak kellene, s annak lehetne legnagyobb vállalkozása. Ám úgy tetszhet, hogy Bródy pontosabb és szélesebb látókörű volt a célkitűzésekben, mint az esztétikai véghezvitelben. Most is kitért a nagyobb probléma megoldása elől – de egy regényben meg sem lehetett volna közelíteni a felfogás, a szemlélet és írói figyelem körébe állított feladat, Budapest lélektani világképe ábrázolásának teljességét.

Hőse érdeklődését egyetlen problémára összpontosítja – járjon a végére annak a titoknak, amit a „rejtelmes asszony” jelent, amikor, érzékeltük már, Pest levegője is tele van titokkal, rejtéllyel, sejtelemmel. Több mint háromezer nő páciense volt a sikeres lélekgyógyítónak, még többet megfigyelt. A nők szeme előtt voltak bálteremben („amint fehér gázruhájukból válluk, arcuk vakító féhérségével úgy kelt ki, hogy szinte szerves lényeknek se látszottak többé”) és

boncasztalon – meztelenül testben és lélekben. A megismert több mint három-ezer nő általános típusát teremtette meg magának, a *modern asszonyét*, amilyenek Vass Terézt is szerette volna látni az író a *Don Quixote kisasszony* lapjain. Az új jellemzés egészen pontos: „Betegesen nagy képzelődő erő, betegesen finom idegrendszer: ezek voltak az ő asszonyainak legfőbb sajátosságai” – olvashatjuk. Íme az urbanizált ember, a „nagyvárosi nő” idegbajának táptalaja. De a modern városzociológiai kutatók egy része sem állít mást, mint azt, hogy a városi ember hajlamosabb idegrendszeri megbetegedésekre. Bródy orvos hőségének diagnózisa szerint a városi nők igen gyakran a szerelem betegei, akiket nemcsak az életben, az irodalomban is nyomon követ: „Daphnis és Chloe, Colette és Minetti egymás mellett szerepeltek jegyzeteiben.” De – állapítja meg – a regényben az asszonyok érzékisége sokkal nagyobb szerepet kap, mint az életben, míg „beteges fantáziájukra, titokzatos idegrendszerükre nincs elég súly helyezve”. Érthető tehát az orvosi tapasztalat summája is: „Csalódott, vágyakozó, boldogtalan asszonyok, elhagyott, meggyalázott szeretők neveivel s történeteivel volt tele jegyzetes nagy mappája. És látta a szerelem jelenségeit a maga őseredetiségében, de civilizált voltában is. Regényt habzsoló asszonyok, túlmodern nők és a szerelem szót kimondani nem tudó parasztlányok szerelmi szenvedélye tárult ki előtte... Az éretlen kíváncsiságon elkezdve végig az érzékiségen, egészen a nő tiszta izzó szenvedélyéig, sőt még azon is túl, be az örületbe kísért a szerelmes nőt.” Az író pedig, alibiként és hőségnek, valamint pácienseinek, illetve a köztudatnak a jellemzésére, felvonultatja a korszak orvosi szakirodalmát, a fiziológiára épülő pszichológia tudósait. A váróteremben orvosnevek röpködnek, a műveik pedig ott vannak a tudós orvos könyvespolcain. Szóba kerülnek Krafft-Ebing „speciális iratai”, Charcot híres előadásai, amelyekre majd Freud építi többek között tudományát, Rosenthal *Nervekrankheiten* című könyve, s a bálványnak, Vulpiánnak a *Physiologie du systeme nerveux* című műve. A szerző külön becsben áll az orvos szemében: a rendelő falán egyetlen kép van „aranyszöges falszőnyegen”, Vulpián „hosszú és keskeny szájú emberarca”. Említik Duchenne nevét is, aki az elektroterápia megalapítója volt. Az „idegkörtan” magyar tudósának szobájából, illetve előszobájából szálak vezetnek Charcot Salpêtrière-ébe és a javasasszonyhoz Szentmártonba.

És mert az experimentum igénye korigény a XIX. század második felének orvostudományában és irodalmában, Bródy Sándor sem áll ellen a kísértésnek: orvos hőségben is ég a kísérlet iránti vágy a megismerés érdekében. Megismerni a nő „titokzatos szervezetét”, akár a „halálra ítélt asszonyok élve boncolásának” az árán is, mert másképpen nem lehet megközelíteni az „idegen lény-

gének teljes világosságát”. Ez pedig több, mint amennyit az ember tudhat – gondolja. Sarkalatos kérdését, mert ennek mondja, megfogalmazza, és teszi azt a kor szellemében. Tudjuk, a szerelem a XIX. század folyamán került az orvo-

sok hatáskörébe, s mint Michael Foucault írja a szexualitás történetét tárgyaló könyvében, a XIX. század második felében következett be a női szexualitásnak „medikalizálódása” és a „nemek pszichiatrizálódásának” folyamata, nemkülönben pedig éppen akkoriban kerültek a nemi élet aberrációi is orvosi felügyelet alá, Krafft-Ébing pedig akkoriban vált világhírű leírójává (1886), és így a patológikus szerelem fő felügyelőjévé. Természetesen Bródy Sándor hőse szerint is a tét a szerelem orvosi szempontú megismerése, a *modern szerelemé* az 1880-as években nagyvárossá váló Budapesten:

„Micsoda elváltozásokat, milyen betegségeket, milyen különös jelenségeket idézhet elő az asszonyban a szerelem? Persze normálisan egészséges asszonyról, de nem normálisan egészséges szerelemről lehet szó. Szerelemről, melyben kétséget, boldogságot, csalódást, hitszegést, megbecstelenítést, szóval egy modern szerelem minden megrázkódtató fázisát éreznie kell az asszonynak. Gyorsan, egymás után kell jönnie csapásnak, boldogságnak.”

A hős tudni véli a vizsgálati módokat és a lehetséges kérdéseket:

„Megmérni a hatásokat, a változásokat, melyek asszonyán előállnak. Kísérletezni nem elég véle; a kísérletek eredményeit megérteni, az a legfontosabb. Mi minnek a következtében állott elő? Hogyan szülemlik a nerveze, az egyszerű idegesség? Előállhat-e be nem tartott találkák következtében? A kielégítetlen szenvedély miként szüli a hisztériát? Hogy fokozódik ez? Az idegláz előállhat-e egy hirtelen szakítás következtében? Miképpen válik – halálossá? És e kérdéseken felül még legalább ezer kérdésre: mi a felelet?”

Az átmenetek meglelése: legyen a kísérlet főtörekvése. Csak az eseteket láthatja az egyszerű orvos, de az nem elég, az annyi, mint semmi. A baj csíráját, készülődését, összefüggését csak egy ilyen kísérletező orvos láthatja. Teljes mélységében ez világosságában csakis az előtt tárul fel a titokzatos szervezet.”

Íme, a magyar irodalom első orvosi hőse, aki „nem kéjre költi a szerelmet, hanem tanulságra”, s vállalja a gyilkos szerepét, ha kell, mert tudja, a nő, akivel kísérletezni fog, áldozati bárány, meg kell halnia. Minden feltétel adva van tehát a regénybeli kísérlet megkezdéséhez, megfogalmazódik az elhatározás is. Igaz, nyomban meginog a tudásba vetett hit, a kételkedés lesz úrrá rajta, mi több: az „önmegvetés delelőjére hágott”, hogy a katarzisban Goethe Faustjához lássa magát hasonlónak: „Az jutott eszébe, hogy mennyire hasonlít ő most a legszebb költemény hőiséhez, a kételkedő, mindent firtató, magával elégedetlen, mindent tudni vágyó Fausthoz. Élve látta most Goethe nagy alakját s úgy érezte, mintha az rokona vagy barátja volna. Látta, hogy kel föl előtte, hogy mozog tovább s mint vész el az emberfeletti atmoszférában.” A regény Faustanalógiája két motívumot is előlegez – a lehetetlen megkísértése árán szerzett tudását és a Margit-tragédiáét. Az első fázisban a megismerésen van a hangsúly, a másokban a modern Faust Margitjának a tragédiáját találjuk, ami Bródy Faustjának a tragédiáját is tudatosítja. Produktív analógia tehát a Fausté, a hőst

mindenképpen ihleti: „Soha nem ment még ennyire gyakori önmegfigyelései közben. És amint így magába nézett, minden látható kontaktus nélkül újra eszébe jutott kedves alakja, századjának képviselője – Faust. Végre is, mint Goethe-Faustnak, neki sincs más célja a földön, mint fáját előbbre vinni. Nevetséges volna, ha meg hagyja magát állítani hipochondriájának Mephistója által.” Kitetszik a fentiekből, hogy Bródy orvosa nem közönséges ember, a Faust-analógia pedig egyértelműen az emberfeletti ember alakját rajzolja fel. „Azt látta, amint az ember több akar lenni, mint amire ember született s ím csakugyan több is” – mondja az író hősről. A Bródy-változatban azonban a Jókai-örökség is munkált, ami különben nem Bródy szemléletének maradiságát, hanem Jókai korszerűségét dokumentálja.

Lengyel Dénes a neve ennek a jókaias Bródy-hősnek. Háromszék megyéből származott, apja örmény származású, de már „tisztá magyar”, anyja spanyol zsidó származék, a „híres Bonavesztékből”, kik gazdag fakereskedők voltak. Szülei vallásosak, bigottak, ő a ciszterictáknál tanult, egyetemi tanár az orvosi karon, ahol neki van a legtöbb hallgatója, éppen ezért tanártársai nem szeretik, jószívű, sokszor elengedi a tandíjat, a szegényebb hallgatóknak pedig pénzt ad a „rigorózumra”. Járt külföldön: három évig a Charitében dolgozott, három évig a strasbourgi egyetemen segédtanár, de nem marad sem Strasbourgban, s nem lesz lak- és munkahelye Bécs sem. Beszédében van egy kis gallicizmus, franciaországi tartózkodásának kedves emlékeként. Szép ember, akibe szerelmesek a nők, háza ablakából a múzeum épületére látni, s a lovardára, míg az „Eszterházy utca felől egy kis cukorsüteményhez hasonló palota áll, melyet valami kitűnő versenyló emlékére egy még kitűnőbb színésznő kedvéért emeltetett egy magyar főúr; kivilágított, kacér kis ablakaival belénevetett a méltóságosan néma, komoran tiszta utcába”. Amikor az olvasó elé lép, harmincöt éves, és még nem volt szerelmes, s ha kellenek neki is a „belső káprázatok”, szükségesnek tartja, hogy az érzelem „aranyos köde” ne borítsa be egészen. Gyakran rossz a közérzete, szorong, tétovázik, meg-megtántorodik, amikor elképzelésének realizációjáról van szó. Mintha félne a nőktől, akiknek orvosa. Úgy érzi – elemzi Bródy hősenek lelkiállapotát –, veszélyben forog, mert a nők, ezek a „titokszerű lények öntudatlan, láthatatlan hálójukat szövik körülötte”, és „maga-megvetése, kiféradt volta valami ismeretlen ellenségtől való rettegés halvány árnyalata: olyan állapotot idéztek fel lényében, amely egészen ismertelen s így kényelmetlennek is tetszett neki”. Joggal merül fel a kérdés: a szerelem analízisének céljából kezdeményezett kísérlete nem a maga megismerésvágyának titkos ösztönzésére fogalmazódott-e meg, vagy valóban csak tudományos céljai voltak. A *Faust orvos* szövegének központi helyén találunk ugyanis egy gondolatsort, amely a kérdés szükségességét indokolja. Lengyel Dénes külföldi útjáról hazatérve látja, hogy pártfogolta és kísérletének tárgya, Petrovits Ida és asszisztense szerelmesek egymásba, aminek következtében Idából, aki „kis,

egyszerű lány” volt, „tökéletes úrhölgy” lett, „zárkózott, nyakig begombolt kisasszony”. Nincs oka sajnálni többé, elindíthatja a Golgotára vezető úton. A féltékeny férfi bosszúja is volt ez a gondolat, az új körülmények „elzsibbasztották benne azt az érzést, mely a lány iránt kelt benne”. A kombináló tanár regénytárgyakkal foglalkozik: egy lány – e kombináció szerint –, inkább okos, mint szép, de fiatal, romlatlan, hálás szívű, szerelmes lesz egy férfiba, aki nem viszonozza ugyan ezt a feléje sugárzó szerelmet, de mégis („illúzió és tévedésből”) szítja, és az a célja, hogy „az elemi érzést lehető legmagasabb fokra csigázza, mert célja: eközben megfigyelni ennek a szenvedélynek útját, jelenségeit, következményeit, teljes gazdagságukban és egész mélységükben”, e célt kellene szolgálni a vetélytársnő felbukkanásának is. A férfinak az érzések váltoóramát kellene előállítania: egyszer közönyt mutatna, máskor „heves szerelmet hazudna”. Azután ismét eltaszítaná a lányt, hogy az gazembernek tartsa. Játsszáná a kegyetlen ember és a mesebeli királyfi szerepét, és mindez oda vezetne, hogy a lány megbetegszik, és meghal. S e lány egyértelműen Petrovits Idát formázza. Lengyel Dénes teljes beleéléssel Idát látja a „véres, piszkos márvány-lapon”. A megvilágosodás pillanata ez: az aberrációk orvosa felismeri, hogy maga is betege a szerelemnek, az algolagnia lehetősége ott lapul a lelkében:

„Gyenge reszketés vonaglott végig testén. Fájdalmas rémület, amelyben valami groteszk gyönyörnek is volt része. E gyönyör nyomán eszébe jutottak azok a csodálatos s nem éppen ritka esetek, amikor a szerelmes férfi szenvedélyét csak úgy tudta betölteni, ha tárgyát megöli. Praxisában is talált már ilyen kóros szerelemre, de leírások után egy egész légiót ismert. A pszühopatia sexuales megdöbbenő alakjai, élükön azzal az olással, ki szerelmi dühében csak úgy öldöste a lányokat, ezek az alakok most mind megjelentek képzeletében. A nem ez iszonyatos örültjeinek csapatát az a csehországi szabó zárta be, aki abból merített szerelmi kéjt, ha valami leányt éles késével megszúrhatott, ha annak fájdalmát, kiontott vérét láthatta.

A tanár megdöbben, midőn ezeket az eseteket vizsgálta. Hasonlatosságot talált ez esetek és az ő különös vágyakozása között. Vajon csakugyan a tudás és a humanizmus-e az ő célja, midőn ezt a szegény lányt a kárhózatba, a halálba készül hurcolni, avagy csak lényének a szabólegényével analóg kóros állapota búvik ennek a magasztos célnak magasan szálló fellegeibe.”

Lengyel Dénes lélekgylilkolásra készül, közben azonban maga is áldozatává válik experimentumának. Amikor Petrovits Idát – mintegy asszisztensének, mint nevezi: „Wagnerjének” kezére játssza, sötétebb, patológikusabb hajlamának engedelmeskedik. Tudatalattija szól közbe, s olyan, akkor még a regényirodalomban alig ismert módon, amely egy Péterfy Jenő szemében is „physiológiai romantikának” tűnt, mert Lengyel Dénes elveszteni látszik „énjének tiszta tudatát”, és végül is azt teszi, amit tenni nem akar, s lesz a „szerelem bolondja”, mint Jókai Harter Nándora a *Szerelem bolondjai* című regényében: a

más karjában látott nő a nagyon kívánatos, a cselekedeteket befolyásoló, a történeteket mozgató, a regénytörténet irányítója. Már a *Don Quixote kisasszony* írása közben is próbát tett ennek az érzésnek a leírásával, most azonban elemzésére is vállalkozott Lengyel Dénes és Petrovits Ida viszonyának alakulása rajzában. Ott van egy pont, amikor a kísérletezőben felülkerekednek az érzések, s a kíváncsiságot a szenvedély szorítja háttérbe. Tehát nem az az epizód az érdekes ebből a szempontból, amelyben az orvos az órszobán találja meg, majd viszi haza a halált kereső Idát. Akkor legfeljebb sejtelemként dereng fel egy másfajta viszonyulás lehetősége, hiszen itt csak azt tudjuk meg, hogy Lengyel Dénes szereti Petrovits Idát: „A férfi még mindig föléje hajolt s így nézte, kéjjel, önfeledten. Az élet és minden célja, titáni vágyakozások, tudásnak égő szomja összpontosult – vagy elveszett? – most neki két lilazománcos leányszemben, két leányszem révedező, bizonytalan fényében.” Sok a titok két ember viszonyában, magában a férfiban és a nőben is – sugallja Bródy regényének szerelemfelfogása. Amikor már túl vannak a hűtlenség pillanatán, s amikor Lengyel Dénes immár a segédje feleségével a karjában rohan haza, Erdélybe, a következőképpen monologizál a vizsgálódásra mindig kész férfi:

„Minden, ami titokzatos a szerelemben, mindaz, ami egy férfinak megfejthetetlen az asszony lényegében, újra megjelent előtte, felrajzolt benne – kísérteni.

Agyában felkeltek, kergetőztek azok a kérdő kis gnómok, melyek millió kérdést intéznek a néma értelemhez s szinte örülnek, szinte gúnyosan kacagnak a kérdezettnek szégyenkező, buta némaságán.

»Mért jött el hozzájuk épp akkor, mért szereti éppen őt, mért nem omlott a karjaiba, amikor még nem volt másé, mért fél, mért kellett vele találkoznia, mért nem tudja elhagyni, mi lesz ennek a vége, mi lesz az ő életével, mi lesz céljaival, csakugyan olyan imádásra méltó asszony-e, csakugyan örökre az övé, nemcsak illúzió és érzékiség az egész, mit rejt, micsoda gondolatokat forral szűk kis homloka megett, mi az, ami azt a mondhatatlan bájú fényt ragyogtatja szemében, milyen lehetett mint gyermek, milyen lesz, ha megöregszik, meg fog-e öregedni valaha, együtt haladnak-e életük vége felé, meghalni tudnak-e egymás nélkül?«

Nyilvánvalóan, a regény története is ezt igazolja, nem Petrovits Ida a titokzatos, hiszen ő első találkozásukkor már beleszeretett Lengyel Dénesbe, s akkor is az övé volt, amikor máshoz adták férjhez, s az esküvővel kikényszerített hűséget szegte meg, amikor Lengyel Dénes a megjelenésével a férj távollétében immár elviselhetetlenné tette asszonyi vágyát. Lengyel Dénes lelke beteg: neki Petrovits Ida csupán addig kellett, addig vágyakozott érte, amíg karjába nem szorította, mert utána nyomban megkezdődött az elhidegülés, az elfordulás folyamata: „Az asszony boldognak érezte magát így is, eszébe se jutott, hogy a férfi, aki nemrégén még nem győzte csókolni kisujja vakkörmét, most, amikor birtokában van, elfordul felőle, érintetlen hagyja nyitott, piros ajkait s in-

kább nézi a tájat, mint őt és számlálgatja a sürgönypóznákat, ahelyett, hogy hozzája szólna.” Mint konstatálja a főhős, „Faust úr ide jutott” – olyan erők és vágyak markába került, amelyek mint mondja és gondolja, erősebbek intellektuális hatalmánál, s ezért állták el a szerelem megismeréséhez vezető útját. Pedig milyen szép szavakat gondol el az író a szerelemről! „Ki tudja, meddig tart ez a kellemes vagy kellemetlen érzés, mely egyszerre felbuzdul az emberfiában – írja. – Valami villamos szikra-e, mely amint megjelen, hat, gyújt, cselekszik s a másik pillanatban eloszlik a mindenségben. De meglehet, hogy hirtelen megjelenő égitest, valami új bolygó, mely napja körül forogni meg nem szűn soha, hozzá van csatolva örökre, vele marad mindig!”

Bródy Sándor hőseinek és világának valóságában helye van tehát a titokzatos és az irracionális motívumának is, mintegy velejárójaként a *Faust orvosban* ábrázolt világnak, világérzékelésnek. Lengyel Dénes lépten-nyomon jelzi jelenlétüket: sejtelmek, szorongások lopakodnak munkájába, titokérzet nyugtalanítja, amely szerelemkísérlete elhatározásakor fokozódik: „A tanár, aki az egész mindenségben mindig a szerves életet látta: most valami titokzatosat, olyasvalamit érzett, ami túl van ezen a mindennapi életen. Mintha valami rejtélyt sejtett volna, de mind a sejtelen, mind a rejtély ismeretlen marad előtte.” Jeleképes erejű, hogy éppen akkor játszódik le a szeme előtt egy Poe-szeánsz, amikor megtalálja kísérletéhez az asszonyalanyt, egy tüdővésztes, vért köpő színésznővendék előadásában, a pesti társasági élet divatos produkciójaként:

„Jós! kiálték, bárki légy te...»” Bródy a *Hollónak* a pesti körülményekhez leginkább illő versmondattát idézi Szász Károly fordításában, de teljessé természetesen legalább az egész versszak jelentésével tesz:

*„Jós – kiálték – bárki légy te, angyal, ördög, – madár képbe,
Vagy vihartól üzetél be pihenni ez enyhelyen!
Bár elhagyva, nem leverve, – kifáradva a keserőbe,
Most felelj meg nékem erre, könyörgök s követelem:
Van-e balzsam Gileádban – s én valaha föllelem?”
Szólt a holló: „Sohasem!”*

S folytatódik a következő szakaszban is, amikor is ez a kérdés: „lesz-e ama boldog éden, ahol egyesítve légyen, kedvesével – végtelen, kit Lenorának neveznek az angyalok odafenn”. Jellemző a keret, a szituáció is, amelyben ez a hollófantázia „zúgott”: az idézett Poe-sort a beteg színésznővendék „szinte ordítva kiáltotta”, miközben arca „hirtelen elkeseredett, vad, elszánt jelleget” öltött. Lengyel Dénes pedig, aki a Petrovits-féle gyógyintézet estélyének vendége, arra gondolt, hogy itt ötven-hatvan beteg van, „amikor az ország és főváros tele van kórral”, Pest *lázás élete* szüntelenül produkálja a lélek betegeit, a gyors meggazdagodás, a hirtelen karrier utáni vágy áldozatait, de ott vannak

a „beteges fantáziájúak”, s azok, akiknek „titokzatos idegrendszerük” van. Korérzés volt ez, éppen a *Faust orvos* írásának idején beszél Nietzsche az idegek kimerüléséről, hirdetvén, hogy a kor az idegek túlságos izgatottságának az ideje. Vannak tehát a Bródy-regénynek titokzatos mozzanatai is. Hangokat hall a zsidó Richter Nándor, Petrovits Ida szerencsétlen férjjelöltje, amikor a kikeresztelkedésének szertartása tartott („Nyöszörgést hallott... Senki sem hallotta kívülről”), és ugyancsak nyöszörgést hall Lengyel Dénes is Ida esküvőjén („És a tanár nyöszörgést hall, megint olyan hangot, amilyent élve boncolt madarak adnak. Ő egész világosan hallja, de kívülről más senki”). Feltűnik, amikor a szerelmesek Erdélybe menekülnek, egy titokzatos férfi, „rettenetes pápaszemével” („Nézzte ezt a rettenetes urat a sarokban, le nem veszi rólunk a szemét, még csak kezét sem foghatom meg... Oh, az az úr... azzal a rettenetes pápaszemmel!”), aki útközben tűnik el mellőlük.

Íme, mindez több, mint Bródy hőségének leírt „regénytárgya” a tervezett ex-pozícióival és az elképzelt bonyodalommal, egyértelmű fináléval, amely a „tanulságos halál” képét hozná. A *Faust orvos* történevszázának egyik változatát kapjuk magában a regényben, s a tanulság azokban a differenciákban van, amelyeket Lengyel Dénes elképzélése és Bródy valóságos regényének menete között felfedezhetünk. Ott a „kegyetlen ember alakjából – mint a mesében – hatalmas, ifjú királyfiképpen lépne ki” a hős, itt a mindent veszítő, átkozódó Lengyel Dénest látjuk, aki a majdani Móricz-hősök ajkára illő szavakat mond:

„Lengyel Dénes kezébe rejtette arcát s nem felelt. Majd hirtelen felugrott s a kétségbeesésnek azon az egyetlen hangján, melynek fokozása nincs – kiáltotta: – Mit bánom én, ha meg is döglök az egész világ!”

A regény melléktémája – a valóságos zsidókérdés a maga hangosságával és időszerűségével az 1880-as évek Magyarországon. Tiszaeszlár árnyéka van a regényen, és Richter Sándor alakjában az emancipálódó fiatal orvost rajzolja, de nem idilli vonásokkal: az igazán tragikus hős jellemzőit kapja, a sors kismiz hitében és szerelmében egyaránt. Bródy előadja életrajzát is: apja előimádkozó és hitközségi szolga előbb Gyulán, azután Egerben. Gyuláról azért kergette el a zsidó előjáróság, mert „féltek, hogy meghal, a sok gyereket nekik kell eltartani”. Sokat nyomorgott, két évig például úgy tanult az egyetemen, hogy egy leány apja, a lány hozományát előlegezve, havi támogatást juttatott neki, de a lány közben meghalt, ezért nem kellett feleségül vennie. Jól érezte magát Lengyel Dénes mellett „Wagner” szerepkörében. „Csupa harmónia volt ez az ember. Meg volt elégedve, mert mindent úgy vett, amint van. Fájának – a zsidó fajtának – fatalitása, azután hivatása, okos, tudnivágyó, de nem nyílt esze olyan emberré tették, aki egészen otthon érzi magát ezen a világon. Az életben való gyönyörűségét nem zavarta egyéb, mint az az ellenséges hangulat, mely fajtája iránt hazájában felkerekedett. Ez néha kihozta a sodrából, olykor dühössé is tette. Jogos nyugalmát, egyéni boldogságát, szabadelvűségét sértette

ez a felkerekedett bolondos forgósziel, melyet ő – sokadmagával – viharnak vélt.” Védekezésképpen szinte tüntetett zsidóságával, kérkedve mesélt „eredetéről”. Hogy feleségül vehesse Petrovits Idát, kikeresztelkedik, és teszi éppen azokban az időkben, amikor „fajtája legjobban szorongattatik” – mintha menekülne zsidó sorsa elől ezzel e tétével. Vádként hordozza tehát, lelki teherként kapja, hogy annál nagyobb legyen majd veszteségének tudata is.

A kor jellemzői közé tartozik Székely Antal alakja is: habitusával és filozófiájával egyaránt. Modellje nyilvánvalóan és félre nem érthető módon Justh Zsigmond. Feje felett a „dicsőséges rothadás kórjósolatának” csillagképe ragyog egy este a Duna-parti kávéház megvilágításában. A „francia-magyarok” asztaltársaságában ült Székely Antal is. Lengyel Dénes nem rokonszenvezett ezeknek nézeteivel: bennük, véleménye szerint, a francia ízlés, kultúra, tudás munkál, és áll ellentétben „eredendő tehetségük” természetével, e szellemi transzfúzió nem használ nekik, mert az „idegen elem birokra kel a magyarral s a folytonos küzdelem vége egy nagy – meddőség”. „Ami rossz a dologban – fúzi tovább gondolatait Bródy hőse –: idegessége és természetellenes erkölcsi, még ezek is csak úgy, ahogy örökölték át. De ezek lassankint mégiscsak erősbödnék, haladnak előre, s akkorára, amidőn a város csakugyan a világé lesz: méltán el lehet majd nevezni kelet Párisának.” A francia-magyarok legkitartóbbika Székely Sándor:

„A 27–28 éves fiatalember szép szőke feje egy kissé fénylett a meleg, gőzös levegőben. Fehér homloka alatt okos, szürke szemé ragyogott. Úgy látszott, élvezte a kávéház éjjeli levegőjét, mint ahogy élvez a morfium-evő. Nyugodtan nézett szét maga körül s amint észrevette a professzort, udvariasan köszönt...”

S tovább:

„Tudta róla, hogy tüneményszerű szerencséje van az asszonyok között, bár a korán kezdett szellemi foglalkozás véznává, szinte betegessé tette. Hallotta róla azt is, hogy ez idő szerint a legnagyobb magyar »írói talentum«, voltak, akik »kritikai lángésznek« tartották, bár alig produkált valamit. Amit csinált, jeles, modern franciák pompás másolata egészben, részben pedig egy ötletes, de határozatlan, színtelen talentum termékei. Olyan szerszámokkal dolgozott, melyekre keze nem volt alkalmas, tudása más és tehetsége is más irányra készítette. S mert tudása nagyobb volt, tehetsége szenvedett. A tudás, ez marta, ez tette tehetetlenné ezt az egyszerre gyengéd és ugyancsak markáns szőke fejet. Tudta, milyennek kellene lennie, de nem bírt olyanánná lenni, a fejében rendezve volt minden, de hiába. Materialista elveiben, romantikus és idealista tetteiben.”

Egy naturalista író arcképének vázlata készült a *Faust orvos* Székely Sándorról – Justh Zsigmondról szóló lapjain. A beszélgetés során ugyanis Székely Sándor elmondja, hogy elcsapta magától az asszonyokat, a legutolsót is, aki egy zsidó lány volt. „Szükségem volt az alakjára – magyarázta – egy regényben... Tanulmányozni akartam, mert csak úgy lehet valamit csinálni. Az em-

bernek csak olyasmiről lehet írnia, amit alaposan ismer... Bizonyos vagyok benne, hogy csak azért tudok írni, mert megszöknek mellőlem az asszony-modelljeim, pedig évek kitartása szükséges még ahhoz is, hogy az ember egy epizódalagnak való modellt kiismerjen... Ezért készültek a nagy regények olyan soká; ezért fog az én regényem – ha ugyan meglesz valaha – tíz-tizenöt évig készülni.”

Ennek a naturalista írónak „keleti” a filozófiája, s valószínű, Bródy – aki jól ismerte Justhot – pontosan interpretál is. Ez is kort jellemző motívuma a *Faust orvosnak*:

„Most abban a hangulatban volt – ti. Székely Sándor –, amelyben ezelőtt úgy háromezer évvel mesze Hindosztánban a Nirvána valamelyik kiváló apostola lehetett. Máját, az illúziók haszontalanságát, a káprázatot emlegette, s míg arról beszélt, hogy csak egyetlenegy van – a semmi; gyönyörködött a saját hangjában, mély, színes, ötletes szavaiban, melyeket kimondván, maga se hitt benne többé:

– Végre is az egész mindenség – semmiség. Nem lehet semmi, mert minden elmúlt. Ennek a múltékonyságnak a tüneteit vegyem valaminek? Az élet csak egyik jelensége a halálnak, amely megsemmisülés – tehát semmi...”

A kor szellemének zászlaján tehát ott van minden fontos szín ebben a Bródy-regényben, és történeti jelentősége is éppen ebben van. Juhász Ferencné azt írta Bródy-nak éppen e regényről, hogy abban „új módon akarta megérteni és leírni az embert”. Mi hozzátesszük, hogy a kor lelkiségét, szellemi áramlatait-irányait is kereste és találta meg hősei lelkében. Nem egy ízben stílusban is természetesen, amely – ugyancsak Juhász Ferencné szerint – a „naturalizmus és impresszionizmus keveréke”. Az érzékelés és a jellemzés új koordinátái között mozog a *Faust orvos* írása közben, többek között abban a „fausti” képben is, amikor a Lengyel Dénes és Petrovits Ida mámoros éjszakáját követő reggelt írja le, a húsvétot is emlegetve: „Túl volt reggeli kilenc órán, a függönyök új vörös csikjai fellángoltak a tavaszi napsugárban, bántó világosság terjedt szét a szobán, fénysávok mázskáltak be minden zugba. A húsvét előtti nap kellemes lázas zszibongása az utcán.” Egy előbbi hajnalképben a „közeledő hajnal viola s krizoprász színei vegyültek a gyöngyházfényű szemhatáron”, a fiatal lányoknak „kékesen zománczott a szemük”, és frissen impresszionisztikus a hídon robogó vonat képe is: „Pedig egyenesen szeme irányában látta a feketévé zománczott, ezüstösen ragyogó összekötőhidat, melyen gyorsan, de emberi sebességgel rohant át a vasút s jól látta a lokomotívot, mely szintén nyáriasan volt öltözve, fehér cilinderje világosszínű füstgomollyal pásztázta a még világosabb levegőget.” Lengyel Dénes agyában pedig „összevissza, rendszer és logika nélkül futottak, rajzoltak, táncoltak, röppentek a megfélemltetlen kérdések apró manói”. Mindezek pedig nem csupán stílusjegyek, egy új regénykorszak első üzenetei is voltak!